

İŞLEVSEL KURAM BAĞLAMINDA EDHEMÎ'NİN DEH HÎTÂB ADLI
ESERİNDE KULLANILAN ATASÖZLERİ VE KİNAYELER İLE İKTİBAS
EDİLEN AYET VE HADİSLER

*Muhammed Furkan ŞAHİN**

Öz

Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bir nasihat şeklinde dilden dile dolaşarak gelecek nesillere aktardıkları kalıplaşmış özlü sözlerdir. Geçmişten geleceğe kültür taşıyıcılığı işlevi gören atasözleri aradan geçen zamana bakmaksızın geçerliliğini korumakta, üretildiği coğrafyadan başka alanlara göçse de anlamından bir şey kaybetmemektedir. Hicri 10. yüzyılda Anadolu sahasında Farsça şiir söylemiş şairlerden olan Edhemî, Deh Hitâb adlı eserinde öğüt vermeyi kendisine amaç edinmiş ve bu bağlamda atasözlerinden, kinayelerden, ayet ve hadislerden sıklıkla faydalanmıştır. Çalışmamızda eserde geçen atasözleri, kinayeler, ayet ve hadisler verilecek ve işlevsel kuram açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Farsça Şiir, Atasözleri, İşlevsel Kuram, Edhemi.*

THE PROVERBS AND THE VERSES AND HADITHS USED IN EDHAMÎ'S DEH
KHITAB IN THE CONTEXT OF FUNCTIONAL THEORY

Abstract

Proverbs are stereotyped aphorisms that our ancestors have passed on to future generations in the form of advice from the events and experiences they have encountered over the centuries. Proverbs, which serve as cultural carriers from the past to the future, maintain their validity regardless of the time that has passed, and they do not lose anything from their meaning even if they migrate to other areas from the geography where they were produced. Edhamî, one of the poets who sang Persian poetry in the Anatolian field in the 10th century Hijri, aimed to give advice in his work called Deh Khitâb, and in this context, he often benefited from proverbs, allusions, verse of the Quran and hadiths. In our study, the proverbs, verse of the Quran and hadiths in the work will be given and the functional folklor theory will be explained.

Key Words: *Persian poetry, Proverbs, Functional Theory, Edhami.*

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Furkan.sahin@medeniyet.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-1368-2827.

Giriş

Dil; işlevsel halk bilimi çerçevesinde bakıldığında insanların geçmişten geleceğe deneyimleyerek elde ettikleri bilgilerin en önemli aktarım olguları arasında gelmektedir. İnsanların yazılı ve sözlü sosyal birikimleri ve yaşamsal deneyimleri çağın gereklerine göre değişim göstererek günümüze kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla insanın olduğu her alanda muhakkak bir deneyimleme ve her toplumda din, dil ve coğrafi sebeplerden ötürü farklılaşarak yoğurulan bir kültürel birikimden söz edilebilir. Elbette deneyimlerin ve kültürlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamak için dil; önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Gelecek nesiller; atalarından sözel veya yazınsal olarak dil yoluyla aktarılan kültürel mirası hayatlarında uygulayabilecek ve geçmişten gelen tecrübelerle kendi deneyimlerini harmanlayarak gelecek nesillere aktarabileceklerdir. İlk sözel olarak nesilden nesile aktarılan atasözleri; yazının icadıyla tablet, parşömen, papirüs vb. çağın teknolojisine göre geliştirilmiş kağıtlarla bir sonraki nesile aktarılmıştır.

Dilimizde *sav*, *darbı mesel* ve *atalar sözü* olarak anılan atasözleri; deyimler ve kinayeler gibi kalıp ifadeler olmakla birlikte geçmişten günümüze toplumların bir olay veya durum karşısındaki düşünce ve hislerini gizli veya açık yoldan söylemek amacıyla kullandıkları terkiplerdir. Kimi zaman bir öğüt, kimi zaman ise kapalı bir anlamda iğnelemek/eleştirmek maksatlı olarak kullanılan bu söz öbekleri, toplumların sosyal yaşantılarının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların milli kültürlerinden izler taşıyan bu söz öbekleri, belirli bir deneyimlemenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ifadeler birdenbire oluşmuş ifadeler olmamakla birlikte uzun yıllar, kullanılagelen ifadelerdir. Bu kalıp ifadeler üzerine düşünüldüğünde, onların alelade sözler olmadıkları içerisinde gizli mesajlar barındırdıkları ve genel olarak öğüt-yergi gibi anlamlar içerdikleri rahatlıkla anlaşılabilir. Atasözleri, deyimler ve kinayeler genellikle bir durumu veya olayı ifade etmemizde kolaylık sağlayan söz öbeklerinden meydana gelmektedir. İnsanlar bu kalıp ifadeleri sadece edebî metinlerde değil aynı zamanda günlük yaşantılarında da bu kalıp ifadeleri sıklıkla kullanmaktadırlar.

Türk Dil Kurumu “atasözü” kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici

nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel¹.”

Bununla birlikte TDK *“halka mâl olmuş söz”* diye tanımlarken Nazım Hikmet’in *“Her atasözü yerleşmiş bir itiyadın, bir âdetin, bir huyun söz biçimine girmesi, böylelikle perçinleşmesi demektir².”* Sözüünü örnek olarak göstermektedir.

Aksoy atasözlerini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bizim, gelenekle yerleşmiş bir atalarsözü almayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar.³“

Bu çerçevede bakıldığında da yukarıda bahsettiğimiz üzere toplumların yüzyıllar boyunca deneyimlemeleri yoluyla elde ettikleri bilgi ve birikimlerin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Unutulmamalıdır ki atasözleri; toplumların ortak düşüncelerini, inanışlarını ve tutumlarını içermektedir. Atasözlerinde ortaya konan tutum, herkes tarafından kabul edilen olgular içermektedir.

Başka bir kaynakta ise atasözleri şu şekilde açıklanmaktadır:

“Atasözleri doğruluğu, halkın yüzyıllar alan deneyimlerine dayanan, halkın sinamayılma yoluyla bulunduğu doğruları anlatan bir tür kalıplaşmış sözlerdir⁴.”

İzbudak ise atasözünü;

“Atalarsözünü, Türk’ü anlamak için en yüksek ve en doğru, her veçhile en birinci sermaye saydığının sebebi bir kere bu kabil sözler ayet irat eder gibi söyleyerek - artık buna da diyeceğimiz yok-, atalarımız böyle buyurmuşlardır⁵.”

Şeklinde tanımlamakta ve şöyle devam etmektedir:

“Bu sözler öyle alelâde laflar değildir. Asırlarca tecrübe mahsulüdür. Bir halde ki, şüphesizdir ki birçok ağızlardan bu kabil sözler sudur etmiştir de kısmı azamı âmmenin kabulüne mazhar olmayarak dökülmüş kalmış ve en nihayet süzüle süzüle o manada bir veya birkaç tanesi dillerde destan olabilmıştır. Veyahut bazı vekayi

¹ Türk Dil Kurumu, **“atasözü”**, Erişim Tarihi: 08.03.2023, <https://sozluk.gov.tr/>.

² Türk Dil Kurumu, **“atasözü”**, Erişim Tarihi: 08.03.2023, <https://sozluk.gov.tr/>.

³ Aksoy, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi Yayın, 7. bs. 1993, s. 15.

⁴ Akalın, Şükrü – Tolkun, Selahittin – Cavkaytar, Serap – vd., **Türk Dili II**, Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Eskişehir, 2019, s. 7.

⁵ İzbudak, Velet, **Atalar Sözü**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 4.

neticesi halka iyilik veya fenalık cihetinden tesir yapıp o tesir mahsulü de bir cümle suretiyle dillerde dönmüş dolaşmıştır⁶.”

Yukarıdaki tanımlamalardan da; toplumların milli kültürlerinden izler bulabileceğimiz bu söz öbeklerinin, belirli bir deneyimlemenin sonucunda ortaya çıktığı ve nesilden nesile aktararak topluma mâl olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdâi Efendi Koleksiyonu 1314 Demirbaş numarasıyla kayıtlı *Deh Hitâb* adlı eserde geçen *atasözleri, deyimler, kinayeler* ile *ayetler* ve *hadisler* incelenecektir.

1. İşlevsel Kuram

Günümüz Halkbilimi (folklor) çalışmalarında yaygın olarak kullanılan bu kuram temelde antropoloji alanında çalışmalarda bulunan antropologlar tarafından geliştirilmiştir. “Antropolojik Yöntem” olarak da bilinen bu kuram Kaspar Bronislaw Malinowski, Franz Boas ve Radcliffe Brown tarafından gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Malinowski’ye göre her bir toplumun kendine özgü karakteristik özellikleri ve orijinalliği vardır. Kültürün her ögesi bir gereksinimi karşılamaktadır. Bunlar gereksinimler için yararlı ve zorunludur. Böylece geçmişten geleceğe kültür aktarımı sürekli olarak devam eder. Kültür aktarımında dil de oldukça önemlidir. Bu nedenle Malinowski çalışmalarında masalları ve mitleri incelemiştir. Böylelikle işlevsel kuramı edebiyatında bir parçası haline getirmiştir. Malinowski’nin gerçekleştirdiği çalışmaların ardından işlevsel kuram için sözlü ve yazınsal kültürün aktarımı konusundaki tanımlamaları yeniden yapılmaya başlanmış, yapılan tanımlamalar geliştirilerek devam etmiştir. Bu bağlamda bakıldığında işlevsel halk bilimi kuramı için; halk yaratmalarını icra yahut bağlamsal olarak araştırmakta ve incelemkte olduğu söylenebilir. Bu kurama göre ortaya çıkarılan her icranın – bu bir söylem, dinleme veya anlatı şeklinde olabilir – ortaya çıktığı bağlamda birer nedeni vardır. Kavramsal ve kuramsal düzlemde halen daha çalışmaların devam ettiği folklorun insanın yaşamındaki rolünü kavramak önemlidir. İşlevsel kurama göre bir anlatı kendisini okuyan, dinleyen ve yorumlayan olmadığı müddetçe işlevsiz kalmaktadır. Bu kuramda sözlü ve yazılı kültür ürünleri anlatıcının icrasına göre değerlendirilmektedir. Bağlam ve icraya dayalı olarak sentezlenen her bir öge, halk bilimi alanında yaşayan

⁶ a.g.e., s. 4.

olgular olarak değerlendirilmektedir.⁷ Türk ve Fars kültür coğrafyasında yaygın ve önemli bir yere sahip olan atasözleri, halkın tecrübelerini içinde barındıran yaygın bir öğüt verme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Edhemî'nin Hayatı ve Deh Hitab İsimli Mesnevisi

Gerçek adı Deh Hitâb adlı eserinde geçirdiği şekilde “İsmail bin İbrahim Şah”tır. Eserinde Tebriz doğumlu olduğunu ve Türk olduğunu ifade eder. Nitekim babasının adını da “Edhemî İbrahim Şah-ı Türkmen” olarak söyler. Babası, Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis adlı eserinde “Edhemî İbrahim” olarak altıncı mecliste anılmakta ve şöyle denilmektedir: “Şah Türkmen'in mahlasıdır. Türkmen beyleri arasında önde gelen, hoş tabiatlı ve zarif kişi idi. Divanı da var⁸.” Hem kendi ifâdesinden hem de Nevâî'nin ifâdesinden yola çıkarak Edhemî'nin hem bir şairliği bilinen bir Türkmen beyinin oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Edhemî'nin doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Edhemî'nin günümüze kadar ulaşmış biri divan, ikisi mesnevi olmak üzere üç eseri bulunmaktadır. Eserlerini sunduğu kişilerden yola çıkarak anadolu sahasında Farsça şiir söylemiş şairlerden olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerini ahlakî tasavvufî tarzda kaleme alan Edhemî, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlâna, Abdurrahman-ı Câmî ve Ali Şîr Nevâî gibi şahsiyetlerden etkilenmiş kaleme aldığı eserlerinde bu kişilerin eserlerinden alıntılardan bulunarak övgüyle bahsetmiştir.

Anadolu sahasında yazılmış Farsça eserlerden biri olan Deh Hitâb, hicri 10. yüzyılda yaşadığı bilinen İsmail bin İbrahim Şah Edhemî tarafından yazılmış tasavvufî bir eserdir. Edhemî eserini 931 h. Yılında yazmaya başlamıştır. Ancak eserin bitiş tarihi ile ilgili bir bilgi yoktur. Eserin dili genel olarak anlaşılır olmakla birlikte yer yer anlaşılması güç kapalı ifadelere de yer verilmiştir. Edhemî, Deh Hitab'ta düşüncelerini hikayeler yoluyla aktarmayı tercih etmiştir. Deh Hitâb'ta geçen hikayelerde anlatımı güçlendirmek maksatlı olarak ayet, hadis ve darbı mesellerden sıklıkla faydalanılmıştır. Edhemî'nin “Deh Hitâb” ve “Deh Makâl” olarak iki ayrı onluk olarak tertip ettiği bu eser ilk bakışta bir dehname izlenimi vermiş olsa da muhtevası ayrıntılı bir şekilde ele alındığında dehname olmadığı

⁷ Ekici, Metin. **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Geleneksel Yay., Ankara, 2007 , s. 124, 125.; Çobanoğlu, Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2008, s. 265-266.

⁸ Ali Şîr Nevâî, Mecâlisü'n Nefâyis, Haz. Kemal Eraslan, A. Naci Tokmak. TDK yay., 2.Bsk., Ankara 2015 s. 506.; Taki-î Evhadî, Arafatü'l 'Âşıkîn ve Ârafatü'l 'Ârifîn, C.1, Brill, 2019, s.448.

ortaya çıkmaktadır. Bu bölümlerde tevhid konusu temelinde aşk, insaf, cömertlik, ihlas, hilm, rıza, vefâ, sabır ve tövbe konuları ele alınmıştır. Eserin işleniş metodu ise öncelikle konuyu açıklayan bir makale yazılmış daha sonrasında ise konuyu destekleyici örnek hikayelerle öğüt vermek amaçlanmıştır.

3. Deh Hitâb'ta Kullanılan Atasözleri, Deyimler ve Kinayeler

Edhemî'nin Deh Hitâb adlı eserinde kullandığı tespit edilen atasözleri ve kinayeler aşağıda şahit beyitleriyle beraber aktarılmıştır. Eserde kullanılan atasözleri ve kinayelerin varsa farklı versiyonları ilgili maddede verilmiştir.

3.1. Atasözleri ve Deyimler

«چشم بد دور - از چشم بد دور⁹»

çeşm-i bed dūr
ez çeşm-i bed dūr

جان ايشان تا ابد مسرور باد چشم بد از وقت ايشان دور باد¹⁰

Cân-ı îşân ta ebed mesrūr bâd
Çeşm-i bed ez vaqt-i îşân dūr bâd

“Onların canı ebediyete kadar sevinç içinde olsun! Kötü göz onların kaderinden uzak olsun.”

ماه پیش عارضش بی نور بود چشم بد حاشا از رویش دور بود¹¹

Mâh pîşî ‘arîzeş bî nūr būd
Çeşm-i bed hâşâ zî rûyeş dūr būd

“Ay onun yüzünün önünde nursuz kaldı, Haşa ki, kötü göz yüzünden uzaktı.”

مطربا مستیم ساقی حور بود چشم بد از مجلس ما دور بود¹²

mūṭribâ mestîm sakî hūr būd
Çeşm-i bed ez meclis-i mâ dūr būd

Ey Mutrib biz sarhoşuz, bizim sakimiz huri idi, kötü göz bizim meclisimizden uzaktı.

« شب آبستن است چه زاید سحر¹³ - سحر تا چه زاید شب آبستن است.¹⁴ »

⁹ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s. 278.

¹⁰ Metin be. 86.

¹¹ Metin be. 920.

¹² Metin be. 1000.

Şeb âbesten est çe zâyed seher
Seher tâ çe zâyed şeb âbesten est
“Gün doğmadan neler doğar.”

گرچه یکشب ماند روزت روشنست تا چه زاید روز شب آبستن است¹⁵

Gerçe yek şeb mând rûzet rûşen est
Tâ çe zâyed rûz-i şeb âbesten est

“Her ne kadar bir gece kaldıysa senin günün aydıdır, gün doğmadan neler doğar.”

«هیچ گل بی خار نیست¹⁶»

Hîç gol bi hâr nist.

“Dikensiz gül olmaz.¹⁷”

مُزدِ خود بی‌کار نتوان یافتن هیچ گل بی‌خار نتوان یافتن¹⁸

Mozd-i hüd bî kâr netevân yâften
Hîç gol bî hâr netevân yâften

“Çalışmadan karşılık bekleme alamazsın, hiçbir gülü dikensiz bulamazsın.”

«سر به جیب خویشان دزدین / فرو بردن»

Ser be cîb-i hîşten dozdîden / furûborden

“Kendi halini düşünme, düşünceye dalmak.”

عیب خود بین و مبین از دگران¹⁹

‘ayb-i hüd bîn mebîn ez digêrân

“Başkalarının ayıbını görmemek.”

سر به جیب خویشان بر یکزمان تا نبینی هیچ عیبِ دیگران²⁰

Ser be cîb-i hîşten ber yek zemân
Tâ nebînî hîç âyb-i digêrân

Başkalarının ayıbını görmemek için, bir müddet başını ey.

¹³ Ali Ekber Dihhuda, *Emsâl û Hikem*, C 2, Çaphne-î Sipehr 6. Bs., Tahran, 1363 hş., s. 1013

¹⁴ a.g.e., s. 948.

¹⁵ Metin be. 708.

¹⁶ Muhammed Taki’ Muktederi, *Zarbo’l-Meselha-yi Farsî der Afganistan*, Çaphane-î Daneşgah, Tahran, 1338hş., s. 234.

¹⁷ Yusuf Çotuksöken, *Atasözlerimiz*, Varlık Yayınları 1988, s. 77.

¹⁸ Metin be. 798.

¹⁹ İbrahim Şükürzade, *Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-î Ânha*, s. 436.

²⁰ Metin be. 1041.

«خوی نیکو بهتر از شاهمی و ملک بی کران²¹»

huy-i nîkū bihter ez şahî ve mülk-ü bî-kıran

“Güzel huy, sonsuz zenginlik ve şahlıktan evlâdır.”

«خوی نیکو مایه نیکویی است.²²»

huy-i nîkū maye-i nîkūyi est

«نیکو خو بهتر از هزار بار نیکو رو»

Nîkū hu bihter ez hezâr bar nîkū rû

خوی نیکو تو را چو شیر کند خوی بد عالم از تو سیر می کند²³ [سنائی]

hūy-i nîkū to râ çu şîr koned

hūy-i bed ‘alem ez to sîr mî koned

“Güzel huy güzel yüzden daha iyidir.”

“Yüzü güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.”²⁴

نیست فتح‌الباب جز روی نکو بهتر از خوی نکو روی نکو

Nist fethü’l-bâb coz rûy-i nîkū

Bihter ez rûy-i nîkū hūy-i nîkū

İyi yüzden güzel hiçbir fetih kapısı yoktur lakin güzel huy güzel yüzden daha iyidir.

«الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ»

Es-sabr mifâhü’l-fürûc

“Sabır huzurun anahtarıdır.”²⁵

بر بلا صبر تو می‌ریزد حرج ز آنکه گفت الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ²⁶

Ber belâ sabr-ı to mî rîzed hurûc

Zânkî goft Es-sabr mifâhü’l-fürûc

Bela senin sabrını zorladı, “Sabır huzurun anahtarıdır” Dedi.

²¹ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, s. 352.

²² İbrahim Şükürzade, *Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-i Ânha*, s. 345.

²³ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, s. 352.

²⁴ Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s. 481.

²⁵ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, s. 88.; Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, *El-Hadîsu’l Zaiife ve’l Mevzu’a*, Mektebetül Mearif ve Neşrül Tevarih, C 15, Riyad, s. 224.

²⁶ Metin be. 1406.

«مثل خر در گل 27 - مثل خر در گل ماندن - مثل خر توی گل واماندن»

mişl-i her der gil
mişl-i her der gil mânden
mişl-i her tûy-i gil vâ mânden

“Eşek gibi çamura saplanmak / batmak.”

این همه بشنیده‌ای و خوانده‌ای همچو خر بهر چه در گل مانده‌ای²⁸

În heme beşenîdeî ve to hÿ'ândeî
Hemçû her behr çe der gîl mândeî

Sen bu kadar duydun ve okuduğun halde neden eşek gibi çamura saplandın?

«العدل اساس الملك و الظلم فساد الملك²⁹»

El-adl esâsü'l-mülk ve ez-zûlm fesâdü'l-
mülk

“Adalet mülkün temelidir, fesat ise mülkün bozulup yok olmasıdır.”³⁰

سلطنت را عدل بنیاد آمدست سلطنت ز عدل آباد آمدست³¹

Salṭanat ra 'adl būnyâd âmedest
Salṭanat zî 'adl âbâd âmedest

Adalet mülkün temelidir, saltanat adaletle âbâd olmuştur.

«کار را به کاردان باید بسپارد³²»

Kâr ra be kârdârân bâyed besipâred

“İş ehline verilmelidir.”

کار بر نادان مفرمای امیر گرچه باشد آن به‌غایت ناگزیر³³

Kâr ber nâdân mefermâ ey Emîr
Gerçe bâşed ân begayet nâ-gozîr

Ey emir! Her ne kadar çaresiz kalsan dahi, işi bilmeyene verme.

«گوسفند را به گرگ سپردن³⁴»

²⁷ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, s. 673.

²⁸ Metin be. 1729.

²⁹ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, C 1, Sütün Yayınları, İzmir 2008, s. 18.

³⁰ a.g.e., s. 18.

³¹ Metin be. 1784.

³² Gulâmrıza Âzerlî, *Zarbo'l-Meselha-yi Meşhûr-î İnan*, İntişarat-ı Erguvan, y.y., 1368 hş., s. 288.

³³ Metin be. 1799.

Güsfend ra be gorg sipürden
 “Kuzuyu kurda teslim etmek / bırakmak.”

هم ديبران را به کشور سرمده گـرگ را در گوسفندان بر مـده³⁵

Hem debîrân râ be kîşver ser mede
 Gork râ der gûsfend ber mede
Devlet adamlarına ülkende çok yetki verme, kuzuyu kurda teslim etme.

«الوضوء سلاح المؤمن³⁶»

El-vûd-u silahü'l-müminîn

“Abdest müminin silahıdır.”

بی وضو آن به که ننشینی به زین چون وضو آمد سلاح المؤمنین³⁷

Bî vûdû ân beh kî neşînî be zîn
 Çün el-vûd-u silahü'l-müminîn
,Abdest müminlerin silahı olduğu için abdestsiz eyere dahi oturma.

«از بزرگان عفو بوده است از فروستان گناه³⁸»

Ez bûzûrgân ‘afv bûde-est, ez fûrûdestân
 gûnâh

“Büyükler küçüklerin ayıplarını / kusurlarını affeder, görmezden gelirler.”

لاجرم آوردم این زر نزد شاه از شاهان عفو از فروستان گناه³⁹

Lâcerem âverdem îñ zer nezd-î şâh
 Ez Şâhân ‘afv bûde-est, ez fûrûdestân gûnâh
Çaresizlikle bu altını şahın huzuruna getirdim, Şahların işi aftır, düşkünlerin ise günah işlemek.

«فرصت را غنیمت دانستن⁴⁰»

³⁴ Gulâmırza Âzerlî, *Zarbo'l-Meselhay-î Meşhûr-î İnan*, s. 327.

³⁵ Metin be. 1800.

³⁶ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, C 2, Sütün Yayınları, İzmir 2008, s. 944.; Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, *El-Hadisü'z-Zaife ve'l Mevzu'a*, Mektebetü'l Mearif ve Neşrû't-tevarih, C 15, Riyad, s. 224.; Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah*, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s. 88.

³⁷ Metin be. 1893.

³⁸ İbrahim Şükürzade, *Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-î Ânha*, Sazman-î Çap û İntişarat-ı Âstan-ı Kuds-i Razavî-ı Kuds-i Razavî, Meşhed, 1372 hş., s. 60.

³⁹ Metin be. 2050.

Forset ra ğanimet danisten

“Fırsatı ğanimet bilmek.”⁴¹”

«فرصت غنیمت است نباید ز دست داد»⁴²

“Fırsat ğanimettir, onu elden kaçırmamak gerekir.”

- فرصت غنیمت است⁴³

“Fırsat ğanimettir.”

- فرصت را غنیمت شمردن⁴⁴

“Fırsatı ğanimet bilmek.”

پس چرا فرصت غنیمت نشمردی در سپاس و شکر شاه و لشکری⁴⁵

Pes çerâ forset râ ğanimet neşomorî

Der sepâs-ü şükr şâh-ü leşkerî

Hamd ve şükürde; şah ve ordusu gibisin, öyleyse neden fırsatı ğanimet saymıyorsun?

«قطره قطره جمع می گردد وانگهی دریا شود»⁴⁶

kaatre kaatre cem' mî gerded vângehî deryâ
şevad

“Damlaya damlaya göl olur.”

چشم از اشک ندامت واکنند قطره قطره چشمه را دریا کند⁴⁷

Çeşmet ez eşk-i nedâmet vâ koned

kaatre kaatre çeşme râ deryâ koned

Gözlerinden nedamet yaşları akıyordu, “damlaya damlaya göl olur.”

«در خون نشستن»

Der hûn nişesten

“Kederden neredeyse ölmek.”

⁴⁰ Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bs., C 3, 1391 hş., s. 1902.

⁴¹ Asım Bezirci, **Deyimlerimiz Sözlüğü**, Genpaş Yayınları, 1990, s. 153.

⁴² Sadık Âzîmî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah**, s. 559.

⁴³ A. Naci Tokmak, **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s. 193.

⁴⁴ a.g.e., s. 93.

⁴⁵ Metin be. 2133.

⁴⁶ A. Naci Tokmak, **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, s. 64.

⁴⁷ Metin be. 2217.

پادشاه از درد او در خون نشست رفت عقل هوش چون مجنون نشست⁴⁸

Padişâh ez derd-i U der hûn nîşest
Reft ‘aql-ı hûş çûn mecnun nîşest

Padişah onun kederinden dolayı bîtab düştü. Akli gitti mecnun gibi kaldı.

«سپر انداختن⁴⁹»

Sîper endâhten

“Aciz kalmak, teslim olmak.”

هر مرض را چاره‌ای در ساختیم مرگ چون آمد سپر انداختیم⁵⁰

Her maraz râ çâre-i der sâhtîm
Merg çûn âmed siper endâhtîm

Her hastalığa karşı çare bulduk ama iş ölüme gelince hep teslim olduk.

«پشت دست داغ کردن⁵¹ - پشت دست خائیدن⁵² - پشت دست گزیدن⁵³»

Pūşt-i dest-i dağ kerden

Pūşt-i dest hâiden

Pūşt-i dest geziden

Bir işi yapmamak üzere tövbe etmek. Pişman olmak.

موسئوردن داغ سوزاندن به دست نیست نزد هیچ گبر بت پرست⁵⁴

Mû sutürden dâğ sūzanden be dest
Nîst nezd-i hîç gebr-i putperset

Hiçbir putperest mecusi'nin mayasında tövbe etmek ve pişmanlık yoktur.

3.2. Kinayeler

«دست - سرو پا گم کردن⁵⁵»

Dest – ser ū pa gom kerden

“Şaşkınlık verici bir olay karşısında ne yapacağını bilememek, şaşırıp kalmak, dona

⁴⁸ Metin be. 428.

⁴⁹ Rahîm Afifi, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bs., C 2, 1391 hş., s. 1341.

⁵⁰ Metin be. 463.

⁵¹ Ali Ekber Dihhuda, **Emsâl ū Hikem**, C 1, Çaphne-î Sipehr 6. Bs., Tahran, 1363 hş., s. 508.

⁵² a.g.e., s. 508.

⁵³ a.g.e., s. 508.

⁵⁴ Metin be. 2191.

⁵⁵ Rahîm Afifi, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bs., C 2, 1391 hş., s. 983.

kalmak anlamlarından kinaye oluşturmaktadır.”

در جلال کبریٰ حیران شده پا و سر گم کرده سرگردان شده⁵⁶

Der celâl-i kibriyâ heyran şode
Pâ ü ser gom kerde sergerdân şode

Allah'ın büyüklüğü önünde sersemlemiş, eli ayağına dolaşmış halde gezinmişti.

«از ماه [مه] تا ماهی, گاو ماهی⁵⁷ - از ماهی تا ماه⁵⁸»

Ez mâh ta mâhî / gâv mâhî
Ez mâhî ta mâh

Bu terkip “Yerden göğe kadar” ve “bütün âlemler” anlamında kinaye oluşturmaktadır.

ملک خورسندی چه شاهنشاهیست که اولین گامش ز مه تا ماهیست⁵⁹

Mülk-i hürsendî çe şâhenşahîst
Ki evvelîn gâmeş zî meh tâ mâhist

Rızayet mülkü ne hoş şahıktır, onun ilk adımı yerden göğe kadardır.

«گوهر چیدن – گهرچین»

Gevher çîden
Goher çîn

Beyitte geçen « گهرچین » kelimesi esasen mücevherleri toplayan kişi anlamına gelse de burada “güzel, mana dolu fasih ve belîğ sözler” anlamına gelmekte ve bu manasıyla kinaye oluşturmaktadır.

چشم داده تا جهان بینی کنی سمع داده تا گهرچینی کنی⁶⁰

Çeşm dâde tâ cihânbînî konî
Sem' dâde tâ goherçînî konî

“Dünyayı görebilesin diye gözlerini, Fasih ve belîğ konuşmaları duyusun diye kulaklarını verdi. “

« انگشت بر دندان⁶¹ – انگشت بر دهان⁶² »

⁵⁶ Metin be. 112.

⁵⁷ Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bs., C 1, 1391 hş., s. 138.

⁵⁸ a.g.e., s.138.

⁵⁹ Metin be. 1350.

⁶⁰ Metin be. 1133.

⁶¹ Ali Güzelyüz, Hasanzade Niri, Örneklî Türkçe-Farsça Deyimler Sözlüğü, Demavend Yay., İstanbul, 2023, s. 39.; Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bs., C 1, 1391 hş., s. 174.

Engoşt ber dendân
Engoşt ber dehân

“Bir olay karşısında çok üzölmek, şaşırarak, hayret etmek.”

رفت زندان بان به نزد شاه گفت شه ز غم انگشت بر دندان گرفت⁶³

Reft zindânban be nezd-î şâh goft
Şeh zî gam engoşt ber dendân gîrift

*Muhafız Şah’ın huzuruna gitti ve meydana gelen hadiseyi ilettili. Şah bu hüzünden dolayı
dişiyile parmağını ısırıldı.*

« کاف و نون⁶⁴ »

Kâf ü nûn

Kur’an’da geçen ve Allah’ın “Ol! Der ve oluverir.” ayetine kinayedir.

مالک الملکی کز امر کاف و نون داد تحت و فوق را سیرو سکون⁶⁵

Mâlîke’l-mülk-i kez emr-i Kâf ü nûn
Dâd taht-ü fûk-ü seyr-ü sükûn

به فریادرس⁶⁶

Be feryâd res

“Kurtuluş yolu bulmak, imdadına yetişme anlamında kinayedir.”

عاجز و بیچاره و بی دسترس ماندهام یکره به فریادم برس⁶⁷

‘acîz-ü bîçare-ü bî destres
Mânde-em yek reh be feryâdem res

Aciz, çaresiz ve desteksiz kaldım, bir an olsun imdadıma yetiş.

آب حیات⁶⁸

Âb-ı hayât

Ölümsüzlük anlamında kinaye oluşturmaktadır.

⁶² a.g.e., s. 176.

⁶³ Metin be. 1556.

⁶⁴ Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 3, s. 2012.

⁶⁵ Metin be. 5.

⁶⁶ Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 3, s. 1913.

⁶⁷ Metin be. 132.

⁶⁸ Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 1, s. 12.

در سیاهی چون سکندر مانده مات ره نمایم شو سوی آب حیات⁶⁹

Der siyahî çün sikender mânde mât
Reh nümayem şev süy-i âb-ı hayat

Ben İskender gibi karanlıkta şaşırđım kaldım, âb-ı hayâta doğru rehberlik yap.

آب حیوان⁷⁰

Âb-ı hayân

Âb-ı Hayat mefhumuna kinayedir.

بازی اندر دشت شه کردی طلب چون سکندر آب حیوان خشک لب⁷¹

Bâzî ender deşt-i şeh kerdî taleb
çün sikender âb-ı heyvân hoşk leb

Kurumuş dudaklarıyla Sultan-ı Sahra'dan İskender gibi âb-ı hayâtı talep etti.

پای طاووس بودن کسی⁷²

Pây-i tâvûs bûden kesî

Ayıplı, kusurlu ve kötü görüntüslü olmak.

تو مبین در پای طاووس آن غبار در تنش بین خُله‌های زرنگار⁷³

To mebîn der pâ-y-i tâvûs ân gabbâr
Der teneş bîn hûlehay-i ser nîgâr

Sen o tavusun ayaklarındaki tozları görme, vücudundaki altın işlemeli kıyafetine bak.

لیلیوش⁷⁴

Leylâ-veş

Güzellik ve aşkta Leyla gibi olmak.

گفت باتو چون کنم مفتون نه‌ای وز غم لیلیوشی مجنون نه‌ای⁷⁵

⁶⁹ Metin be. 130.

⁷⁰ a.g.e., s. 13.

⁷¹ Metin be. 1466.

⁷² Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 1, s. 357.

⁷³ Metin be. 1040.

⁷⁴ Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 3, s. 2285.

⁷⁵ Metin be. 882.

Goft bâ to çün konem meftun ne[^]î
Vez gam-ı leylâveşî mecnun ne[^]î

Ben seni ne yapayım, âşık değilsin, Leyla gibilerin hüznü için Mecnun değilsin! Dedi.

دو آهوختن⁷⁶

Do âhuy-i hoten

Sevgilinin güzel ve gönülçelen gözleri

چشم او سر دفتر کوی فتن
نی غلط گفتم دو آهووی ختن⁷⁷

Çeşm-i U ser defter-i kūy-i fiten
Nî galet gofem do âhūy-i hoten

Fitneci köyünde onun gözü baştaydı. Hayır yanlış söyledim onun gözleri iki Hoten ceylanı misalidir.

چار رکن - چار ارکان⁷⁸

Çâr rükn – çâr erkân

İfadesiyle dünyanın oluşumunda ortaya çıkan dört elemente kinaye yapılmaktadır.

Bunlar; ateş, su, toprak ve havadır.

چار رکن شش جهات آمد پدید
هم طلسم کاینات آمد پدید⁷⁹

Çâr rükn şeş cihât âmed pedîd
Hem tılsım-ı kâinât âmed pedîd

Dört unsur ve altı yön oluştu, bir de kainatın tılsımı ortaya çıktı.

شش جهات - چار جهت⁸⁰

Şeş cehât – çâr cehet

Bu ifade “ön, arka, sağ, sol, üst ve alt” olmak üzere nesnelere üç boyutlu olmaları ve dünyanın da bu üç boyut sistemi üzerine inşa edilmesine kinaye yapılmaktadır.

چار رکن شش جهات آمد پدید
هم طلسم کاینات آمد پدید⁸¹

Çâr rükn şeş cihât âmed pedîd

⁷⁶ Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 2, s. 1053.

⁷⁷ Metin be. 915.

⁷⁸ Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 1, s. 594.

⁷⁹ Metin be. 237.

⁸⁰ Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 2, s. 1571-1572.

⁸¹ Metin be. 237.

Hem tılsım-1 kaînât âmed pedîd

Dört unsur ve altı yön oluştu, bir de kainatın tılsımı ortaya çıktı.

شش روز⁸²

Şeş rüz

Dünyanın altı günde yaratılışına yapılan kinayedir. Ayrıca Hûd Sûresi 7. Ayete işarettir.

« وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ »

“O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler”⁸³

هفت انجم را به شش روز ای عجب داد سیر این ده و دو روز شش⁸⁴

Heft encûm râ be şeş rüz ey ‘aceb

Dâd seyr îh deh-û dū rüz-û şeb

Yedi yıldız, altı günde, gece ve gündüz on iki burcu gezdi, ne acep!

چار یار⁸⁵

Çâr yâr

Hz. Peygamber sonrası devletin başına geçen dört halifedir.

چار یاراناش که دین را سرورند اُمتِ دینِ نبی را رهبرند⁸⁶

Çâr yârâneş kî dîn râ serverend

Ümmet-i dîn-i nebî râ rehberend

Dört halife dinin serverleridir. Peygamberinin ümmetinin rehberleridir.

روز ازل⁸⁷

Rüz-i ezel

Yaratılışın başlangıcına kinayedir.

⁸² Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 2, s. 1573.

⁸³ *Kur’an-ı Kerim Mealî*, s. 239.

⁸⁴ Metin be. 236.

⁸⁵ Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 1, s. 606.

⁸⁶ Metin be. 52.

⁸⁷ Rahîm Afifi, *Ferhengname-i Şi’rî*, C 2, s. 1177.

آنچـــه در روزِ ازل تقدیر شد
آن رسد زیرا که بی تغییر شد⁸⁸

Ânce der rûz-i ezel taqdîr şod
Ân resed zîra kî bi tağîr şod

Ezelde takdir edilenden başkası başımıza gelmiyor, Zira ezelde takdir olunan asla değişmiyor.

روز جزا⁸⁹

Rûz-i cezâ

İslam inancına göre insanların bu dünyada işledikleri günahların karşılığını bulacakları kıyamet gününe kinayedir.

دیگر اندر گرمی روز جزا
در ظلال او نشینند اولیا⁹⁰

Dîger ender germî rûz-i cezâ
Der zülâlî ü neşîmend evliyâ

Kıyamet gününün sıcaklığında evliyalar onun gölgesinde oturuyorlar.

روز شمار⁹¹

Rûz-i şomâr

İnsanların öldükten sonra yeniden diriltileceği kıyamet gününe kinayedir.

روز قیامت⁹²

rûz-i kıyâmet

İnsanların yeniden diriltileceği hesap gününe kinayedir.

ای شفیع اُمتان روز شمار
چون شود روز قیامت آشکار⁹³

Ey şefî'î ümmetân rûz-i şomâr
Çün şevad rûz-i kıyâmet âşîkâr

Kıyamet günü aşîkar olduğu zaman, Hesap günü Ey ümmetlerine Şefaathçi.

چار رکنِ شرع و دین

Çâr rûkn-i şer'-ü dîn

⁸⁸ Metin be. 2150.

⁸⁹ Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 2, s. 1179.

⁹⁰ Metin be. 2270.

⁹¹ Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 2, s. 1181.

⁹² Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C 2, s. 1182.

⁹³ Metin be. 2274.

İfadesiyle İslâm dininin dört ana unsuru ifade edilmiştir. Bunlar; “İnanç, İbadet, Ahlak ve Muamelat”tır.

مصطفیٰ را همدم و همسایه‌اند چار رکنِ شرع و دین را پایه‌اند⁹⁴

mustafa râ hemdem- ū hemsâye-end
Çâr rükn-i şer'-û din râ pâye-end

Mustafa'yla (Hz. Muhammed) hem dost hem yoldaşlardı. Dinin dört ana unsurunun temelleriydi.

« هفت دریا⁹⁵ »

Heft deryâ

İnsanlar önceden dünya üzerindeki denizleri yedi kısma ayırmışlardı.⁹⁶

بگذرم از هفت دریا همچو باد تا نبینم خاکِ این آتش نهاد⁹⁷

Bogzerem ez heft deryâ hemçü bâd
Tâ nebînem hâk-ı in âteş nihâd

Bu ateşin ana yurdunu görmemek için yedi denizden bir rüzgar gibi geçerim.

4. Eserde Geçen Ayetler ve Hadisler

4.1. Ayetler

رحمة للعالمین پیرایه‌اش برتر از افلاک و انجم پایه‌اش⁹⁸

Rahmeten lil 'alemîn pîrâye-eş
Berter ez eflâk-û encûm paye-eş
[انبیا – 107] « وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ »

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.⁹⁹”

قُربِ او'آدنسی چو آمد به‌ره‌اش مُطربِ مجلس از آن شد زهره‌اش¹⁰⁰

qurb-i ev-ednâ çü âmed bihre-eş

⁹⁴ Metin be. 83.

⁹⁵ Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'ri*, C 3, s. 2631.

⁹⁶ Bkz. هفت دریا «Yedi Denizler» ; Rahîm Afifî, *Ferhengname-i Şi'ri*, C 3, s. 2631.

⁹⁷ Metin be. 352.

⁹⁸ Metin be. 40.

⁹⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 362.

¹⁰⁰ Metin be. 48.

mutrib-i meclis ez ân şod zühre-eş
[النجم – 9] « فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ »

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.¹⁰¹”

فتح رهبر پيش رو روح القدس كمترين فتحش ردوس يا انگرؤس¹⁰²

Feth-i rehber-i pişrū ruhū'l-kūds
Kemterin fetheş Rodos yâ ingürüs

[البقرة – 87] « وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَإَيْدَانَهُ بَرُوحَ
الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ »

“Andolsun, Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruhū'l-Kudūs (Cebrail) ile destekledik. Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?¹⁰³”

هفت انجم را بهشش روز ای عجب داد سیر این ده و دو روز شب¹⁰⁴

Heft encûm râ be şeş rûz ey 'aceb
Dâd seyr in deh-û dū rûz-û şeş

[هود – 7] « وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا
وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ »

“O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler.¹⁰⁵”

دين مادیده ز هر دين برتری از نگرين خاتم پيغمبری¹⁰⁶

¹⁰¹ Kur'an-ı Kerim Mealî, s. 586.

¹⁰² Metin be. 193.

¹⁰³ Kur'an-ı Kerim Mealî, s. 18.

¹⁰⁴ Metin be. 236.

¹⁰⁵ Kur'an-ı Kerim Mealî, s. 239.

¹⁰⁶ Metin be. 250.

Dîn-i mâ dîde zî her dîn berterî
Ez negîn-i hatîm-i peygamberî

[الاحزاب – 40] « مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا »

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir¹⁰⁷”

نئی گلیم بورییا و نی حصیر شاید ار نامش کنم بنس المصیر¹⁰⁸

Nî gelîm-i buriya-û ni hasir
Şâyed er nâmeş konem bî-se’l-masîr

[الملك – 6] « وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ »

“Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası!¹⁰⁹”

عشق مقناطیس عقلست از الست جز بلی گفتن ندارد عقل دست¹¹⁰

‘aşk-ı mîknatîs ‘akl est ez elest
Coz belâ goften nedared ‘akl dest

[الاعراف – 172] « وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ »

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.¹¹¹”

گرچه این امریست مارا رهنما نیس للإنسان إلا ما سعی¹¹²

Gerçe in emrîst mâ râ râhnüma
Leyse lil insânü illâ mâ sa’a

[النجم -39] « وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ »

¹⁰⁷ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 467.

¹⁰⁸ Metin be. 525.

¹⁰⁹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 633.

¹¹⁰ Metin be. 870.

¹¹¹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 187.

¹¹² Metin be. 989.

“İnsan için ancak çalıştığı vardır.”¹¹³

از سقاہم ربہم چو جام را جام بشکن بـ اداة کلفـ ام را¹¹⁴

Ez sekâhum rabbehum çū câm râ
Câm beşiken bade-i gülfâm râ

[İnsan – 21] « عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا »

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”¹¹⁵

نوش انگاری تو نیش زهر را کاظمین الغیظ باشی قهر را¹¹⁶

Nûş engâri to niş zehr râ
Kâzımîne’l-gayz bâşi kâhr râ

[آل عمران – 134] « الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ »

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”¹¹⁷

از و اوفو والعهد اگرداری خبر در وفای مهر نه چون ذره سر¹¹⁸

Ez- ü üfvü’l-‘ahd eger darî haber
Der vefâyi mihr nih çün zerre ser

[الاسراء – 34] « وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا »

“Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”¹¹⁹

ببـرق فسق و فـجـور انداختن سنجق يوم النشور را افراختن¹²⁰

Bayrak-ı fişk-ü fecr endâhten
sancağ-ı yevme’l-nuşür râ efrâhten

¹¹³ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 588.

¹¹⁴ Metin be. 1165.

¹¹⁵ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 660-661.

¹¹⁶ Metin be. 1278.

¹¹⁷ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 76.

¹¹⁸ Metin be. 1380.

¹¹⁹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 305.

¹²⁰ Metin be. 1618.

[الفرقان – 40] « وَلَقَدْ آتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوِيًّا أَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَتَدَبَّرُونَ نَشُورًا »

“Andolsun, senin kavmin, belâ yağmuruna tutularak yok edilen kente uğramışlardır. Yoksa onu görmüyorlar mıydı (ki ibret almadılar)? Hayır! (Görüyorlardı fakat) tekrar dirilmeyi umuyorlardı.¹²¹”

چون تو ظلّ پاک یزدان آمدی آیتى از عدل و احسان آمدی¹²²

Çün to zell-i pâk-ı yezdân âmedî
Âyetî ez ‘adl-ü ihsân âmedî

[النساء – 58] « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا »

“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.¹²³”

گر نه امر و نهی را اجرا کند خلق را بر ناروا اغوا کند¹²⁴

Gerne emr-ü nehyi râ icrâ koned
halk râ ber nârevâ âgvâ koned

[آل عمران – 104] « وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ »

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.¹²⁵”

هم بد آوازی که از صوت الحمير مرغ و ماهی را در آرد در نفیر¹²⁶

Hem bed âvazî ki ez sūte’l-ḥamîr
Mürğ-ü mâhî râ der âred der nefîr

[لقمان – 19] « وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ »

“Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin

¹²¹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 398.

¹²² Metin be. 1781.

¹²³ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 98.

¹²⁴ Metin be. 1925.

¹²⁵ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 72.

¹²⁶ Metin be. 2031.

sesidir!¹²⁷”

باشد آن یوم یفر از دوستان در نخواهد سیر باغ و بوستان¹²⁸

Bâşed ân yevme yefr ez dŭstân
Der neḥahed seyr-i bâġ-ŭ bŭstân
[عبس – 34] «يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ»

“Kişi o gün, kendi kardeşinden kaçar.¹²⁹”

«اطيعو الله و اطيعو الرسول و اولى الامر منكم»

[النساء – 59] «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اطِيعُوا اللَّهَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ وَاطِيعُوا الَّذِينَ آمَنُوا فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hu susta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inaniyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.¹³⁰”

احسن صورت عنایت ساخته هر مهمی ما کفایت ساخته

Âḥsen-i suret inâyet sâḥte
Her mühimmî-i mâ kifâyet sâḥte
[مومن – 64] «اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

“Allah, yeryüzünü sizin için karar kulma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah!

Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!¹³¹”

4.2. Hadisler

Eserin içerisinde tespit edilen hadisler aktarılmıştır. Hadisler arasında sahih veya mevzû’ hadis ayırımına gidilmemiştir.

¹²⁷ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 455.

¹²⁸ Metin be. 2275.

¹²⁹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 671.

¹³⁰ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 97-98.

¹³¹ Kur’an-ı Kerim Mealî, s. 524.

ای بیرون از عقل و ادراک آمده عقل از ان در ما عرفناک آمده¹³²

Ey bîrûn ez ‘akl-û idrâk âmede
‘akl ez ân der mâ ‘arefnak âmede
« سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ »

“Ey noksan sıfatlardan münezzehe olan Rabbimiz, seni hakkıyla bilemedik,¹³³”

پایه او برتر از افلاک بود زان جهت تشریفش از لولاک بود¹³⁴

Pâye-i ü berter ez eflâk bûd
Zân cihet teşrifîş ez levlâk bûd
« لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ »

“Sen olmasaydın alemleri yaratmazdım.¹³⁵”

عیسی مریم همی شد در رهی یافتنه از کُنْتَ كُنْزاً أَهْهِ¹³⁶

‘isâ-i Meryem hemî şod der rehî
Yâfte ez kûnte kenzen âgehî
« كُنْتُ كُنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتِ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ »

“Ben gizli bir hazineydim; beni bilsinler diye alemleri yarattım.¹³⁷”

قولِ موتوا آن تموتوا را بخوان مُرده گرد و زنده شو جاویدمان¹³⁸

qavl-i mûtva ân temûtû râ beḥân
Morde gerd ü zinde şev cavidmân
« مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا »

“Ölmeden önce ölüünüz.¹³⁹”

بر بلا صبرِ تومی ریزد حرج زآنکه گفت الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ¹⁴⁰

¹³² Metin be. 9.

¹³³ Abdullah b. Hicazi eş-Şerekavî, Şerhu Virdî's-Settâr ve Şerhü'l-Esma'ül-Hüsna, Darûl Kûtûbil İlmîyye, 2008, Beyrut, s. 52.

¹³⁴ Metin be. 47.

¹³⁵ Şeyh İsmail Hakkı Bursevî; Şerhu'l-Muhammedîye el-müsemmâ bi-Ferahu'r-rûh C 2, Matbaa-i Fünûn-i Ulûm, 1870, s. 148; Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, El-Hadisü'l Zaife ve'l Mevzu'a, Mektebetül Mearif ve Neşrül tevarih, C 14, Riyad, s. 383.

¹³⁶ Metin be. 536.

¹³⁷ İsmail b. Muhammed Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, C 3, Beka Yay. s. 372

¹³⁸ Metin be. 1170.

¹³⁹ Muhammed b. Halil el-Favgicî el-Trablûsi Ebu el-Mehasîn, Lü'lu'ül-Mersu û Mevzû, s. 95.

¹⁴⁰ Metin be. 1406.

Ber belâ sabr-ı to mî rîzed hurûc
Zânkî goft Es-sabr mîfaḥü'l-fürûc
« الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرْجِ »

“Sabır kurtuluşun anahtarıdır.¹⁴¹”

بی وضو آن به که ننشینی به زین چون وضو آمد سلاح المؤمنین¹⁴²

Bî vūḍū ân beh kî neşînî be zîn
Çûn el-vūḍ-u silahü'l-mūminîn
« الوضوء سلاح المؤمن »

“Abdest müminlerin silahıdır.¹⁴³”

عالمان بر گنج دانش حارثند انبیاء مرسلین را وارثند¹⁴⁴

‘alimân ber gencî danîş ḥârişend
Enbiyâ-i mürselîn râ vârişend
« العلماء ورثة الأنبياء »

“Alimler peygamberlerin varisleridir.¹⁴⁵”

همچو عثمان با حیا و حلم باش همچو حیدر باب شهر علم باش¹⁴⁶

Hemçû ‘Oşman bâ ḥâyâ ve ḥilm bâş
Hemçû ḥaydar bâb-ı şehr-i ‘ilm bâş

« أنا مدينة العلم و علي بابها فمن اراد العلم فليأت الباب » يا « انا دار الحكمة و علي بابها »

“Ben ilim şehriyim, Ali’de onun kapısı, öyleyse ilmi isteyen kapıdan girsin.¹⁴⁷”

وارد آمد از نبی المرسلین علم الأبدان گفت و آنکه علم دین¹⁴⁸

¹⁴¹ Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, **El-Hadisü’z-Zaife ve’l Mevzu’a**, Mektebetü’l Mearif ve Neşrü’t-tevarih, C 15, Riyad, s. 224; Sadık Âzîmî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslâmî, Tehran, 1382 ḥş., s. 88.

¹⁴² Metin be. 1893.

¹⁴³ İsmail el-Ankaravî, **Kitab-î Minhac el-Fukara**, 1840. y.y. s. 86.

¹⁴⁴ Metin be. 1922.

¹⁴⁵ [Sahih-i Buhârî, Ebû Davûd, Tirmîzî, İbn Mâce, "İlim" 1]; Bârî ibnî Hacer el-Askalanî, **Fethu’l Bari**, C 1, s. 192.

¹⁴⁶ Metin be. 1956.

¹⁴⁷ İbnu’l Cevzi, **Mevzuât-î İbn Cevzi**, C 2, s. 339.

¹⁴⁸ Metin be. 1982.

Vârid âmed ez nebiyye'l-mürselin
 'ilmü'l-ebdân goft ū ânkî 'ilm-i dîn
 « العلم علمان، علم الأبدان وعلم الأديان »

“İlim iki türdür, beden ilmi ve din ilmi.”¹⁴⁹

گوش می‌گیرند از قولى چودر چون حدیث صادقست الحق و مَر¹⁵⁰

Güş mî gîrend ez kavî-i çû der
 Çün hadîs sadîkest el-ħaḫḫ-ū mer
 « قل الحق ولو كان مرّاً »

Acı da olsa doğruyu söyleyin.¹⁵¹

Değerlendirme

Anadolu sahasında yazılmış Farsça eserlerden biri olan Deh Hitâb, hicri 10. yüzyılda yaşadığı bilinen İsmail bin İbrahim Şah Edhemî tarafından yazılmış tasavvufi bir eserdir. Edhemî'nin “*Deh Hitâb*” ve “*Deh Makâl*” olarak iki ayrı onluk olarak tertip ettiği bu eser ilk bakışta bir dehname izlenimi vermiş olsa da muhtevası ayrıntılı bir şekilde ele alındığında dehname olmadığı ortaya çıkmaktadır. İçinde barındırdığı hikâyelerle insanlara doğruyu ve güzeli öğütlemeye amacı da taşıyan bu eser kaynağını İslamî anlatılardan, hayatın içinden ve menkıbelerden almaktadır. Edhemî okuyucusuna vermek istediği öğütlerini sıklıkla atasözlerinden istifade ederek kimi zaman ise ayet ve hadislerle başvurarak şiirsel olarak aktarmıştır. Metinde geçen atasözleri, deyimler, kinayeler, ayet ve hadisler; işlevsel kuram açısından bağlamsal olarak incelendiğinde günümüzde kullanılan atasözleri ile kavramsal bazda farklılaşmanın olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum Malinowski'nin de işlevsel kuramı oluştururken öne sürdüğü hipotezle örtüşmektedir. Daha açık bir ifadeyle toplumların milli kültürlerinden izler bulabileceğimiz bu söz öbeklerinin, belirli bir deneyimlemenin sonucunda ortaya çıktığı ve nesilden nesile aktararak topluma mâl olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da atasözleri, deyimler ve kinayelerin; nesiller, coğrafyalar ve devletler gibi bağlamların değişse de sözel doku ve metnin varlığını devam ettirdiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

¹⁴⁹ Es-Sikatî, *Mevzuât-î Sikatî*, s. 38.; Sadık Âzîmî; Mehdî Muhakkîk, *Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl ū İstılah*, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s. 88.

¹⁵⁰ Metin be. 1710.

¹⁵¹ *Keşfûl-Hafa* Hadis No: 1890, 865, *Müsned* 5/159.

Kaynakça

- Aclûnî: **Keşfu'l-Hafâ**, C 3, Beka Yay.
- Affî, Rahim: **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. bs., C 1, 1391 hş.
- : **Ferhengname-î Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. bs., C 2, 1391 hş.
- : **Ferhengname-î Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. bs., C 3, 1391 hş.
- Akaln, Şükrü;
Tolkun, Selahittin;
Cavkaytar, Serap
vd., **Türk Dili II**, Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Eskişehir, 2019
- Aksoy, Ömer
Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi Yayın, 7.bs.
- Azerî, Gulâmırıza: **Zarbo'l-Meselhay-î Meşhûr-î İran**, İntişarat-ı Erguvan, y.y., 1368 hş.
- Azîmî, Sadık;
Muhakkîk, Mehdi: **Ferhengi Bist Hezar Hikmet, Emsâl ve İstılah**, İntişarat-ı Ferhengi İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş.
- Bezirci, Asım: **Deyimlerimizin Sözlüğü**, Genpaş Yayınları, 1990
- Bursevî, Şeyh
İsmail Hakrı: **Şerhu'l-Muhammedîye el-müsemma bil-Ferah-ur-rûh** C 2, Matbaa-i Fünûn-i Ulûm, 1870.
- Çobanoğlu, Özkul: **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2008
- Çotuksöken,
Yusuf: **Atasözlerimiz**, Varlık Yayınları, 1988.
- Dihhuda, Ali
Ekber: **Emsâl ü Hikem**, C 1, Çaphne-i Sipehr 6. bs., Tahran, 1363 hş.
- : **Emsâl ü Hikem**, C 2, Çaphne-i Sipehr 6. bs., Tahran, 1363 hş.
- Edhemî: **Deh Hitab**, Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu 1314 Demirbaş Numaralı El Yazma Nüsha
- Ekici, Metin: **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Geleneksel Yay., Ankara, 2007
- el-Ankaravî,
İsmail: **Kitab-ı Minhac el-Fukara**, y.y., 1840.

- el-Askalanî, Bârî
İbn. Hacer: **Fethu'l-Bari**, C 1, Mektebetü'l Melik Fahdel-Vataniyye, Riyad, 1421 h.
- el-Halebî, Ali
Hasan; Murad,
Hamdi
Muhammed; el-
Gaysa, İbrahim:
El-Hadisü'l Zaife ve'l Mevzû'a, Mektebetül Mearif ve Neşrül tevarih, C 14, Riyad.
- el-Trablusî,
Muhammed b.
Halil; Ebu el-
Mehasîn:
Lû'luû'l-Mersu û Mevzû, t.y., y.y.
- es-Segatî:
Mevduât-î Segatî, y.y., t.y.
- eş-Şerekavî,
Abdullah b. Hicazî:
Şerhu Virdi's-Settâr ve Şerhü'l-Esmaû'l-Hüsna, Darül Kûtûbil İlmîyye, 2008, Beyrut
- Evhadî, Taki-î:** **Arafatü'l 'Âşıkîn vü Ârafatü'l 'Ârifin**, C.1, Brill, 2019.
- Fesayî, Mansûr
Rûstegâr:
Envâ-î Şi'ri Farsî, İntişarât-î Nevîd, 2.bs., Şiraz, 1380 hş.
- Güzelyüz, Ali; Nîrî
Hasanzadeh:
Örneklî Farsça-Türkçe Deyimler Sözlüğü, Demavend Yayınları, İstanbul 2023.
- :
Farsça-Türkçe Deyimler Sözlüğü, Demavend Yayınları, İstanbul 2019.
- İbnü'l Cevzî:
Mevduât-î İbni Cevzi, C 2, Mektebetü's Selef, Beyrut, 1418 h.
- İzbudak, Velet:
Atalar Sözü, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- Kaleli, Lütfü:
Atasözleri, Deyimler, Deyişler ve Öğütler Sözlüğü, Berfin Yay., İstanbul 2015.
- Kur'an-ı Kerim
Mealî**,
Haz. Halil Altuntaş, Muzaffër Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 12. bs., Ankara, 2011.
- Muktederi,
Muhammed Taki':
Zarbo'l-Meselha-yi Farsî der Afganistan, Çaphane-î Daneşgah, Tahran, 1338hş.
- Nevâî, Alî Şîr:
Mecâlisü'n Nefâyis, Haz. Kemal Eraslan, A. Naci Tokmak. TDK yay., 2. Bs., Ankara 2015.
- Şükürzade,
İbrahim:
Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-î Ânha, Sazman-î Çap ve İntişarat-î Âstan, Meşhed, 1372 hş.

Tokmak,
Abdurrahman
Naci:

Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, Simurg
Yay., İstanbul, 2001.

Yılmaz, Mehmet:

Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü I,
Sütun Yay., İzmir, 2008.

Çevrimiçi Kaynaklar:

Türk Dil Kurumu, “**atasözü**”, Erişim Tarihi: 08.03.2023, <https://sozluk.gov.tr/>